

חלום ציוני למאה ה-21

פורסם ב"הארץ" במהלך יוני 2017 כסדרה בת שלושה חלקים

דן בן-דוד

חלק א'

פורסם ב"הארץ" ב-1 ביוני, 2017

החלום הציוני שלי הוא חלום על איך תצטרך להיראות המדינה בעתיד ההולך ומתקרב בצעדי ענק, עתיד שבו טכנולוגיות ומכונות יחליפו אנשים יותר ויותר. השינויים הללו טומנים בחובם שתי אפשרויות: עתיד טוב יותר, שבו רוב האנשים יוכלו לעבוד פחות וליהנות מרמת חיים גבוהה יותר, לעומת מציאות שבה מיעוט עשיר מאוד יחיה מאחורי חומות להגנה מפני כל השאר.

ישראל יכולה, למשל, להבטיח שבעוד עשור לא יהיה עוני בקרב קשישים ונכים, שיהיו די רופאים כדי לטפל בצורה המיטבית בחולים, ושרמת תנאי האשפוז תהיה הגבוהה בעולם. וזו רק דוגמה קטנה. העתיד שנוריש לילדינו תלוי ביכולתנו לחשוב קדימה ולהתוות חזון המצביע על היעד שאלי רוצים להגיע. זה נכון לגבי כל מדינה, וזה נכון במיוחד בישראל של ימינו, שבה סקטורים מסוימים עלולים להשיג היום את כל משאלותיהם ולהביא בכך חורבן מחר על עצמם ועל כולנו.

כדי להגיע מכאן לשם, נזדקק לכסף – הרבה כסף. הגשמת החלום הציוני מחייבת הגדלת עוגת המשאבים הלאומיים ושינויים באופן חלוקתה. התוואי להגדלת המשאבים עובר דרך חלקים אחרים של החלום, יצירת שוויון הזדמנויות לכל וחסימת האפשרות לחמוק מהשתתפות בנשיאת הנטל הכלכלי.

ליבת לימודים משודרגת תכין את ילדי ישראל לעולם שיחייב גמישות תעסוקתית. יש להחיל ליבה זו על כל בתי הספר במדינה. זו אינה רק זכותו הבסיסית של כל ילד, זה גם המפתח לחיים בוגרים במדינה שתעניק בעתיד סיוע רק למי שאינו מסוגל לעבוד ותסגור לחלוטין את הברז בפני מי שאינו רוצה לעבוד. רפורמה מבנית במערכת החינוך צריכה להתמקד גם במורים ובדרכים שבהן מכשירים, מתגמלים ומעסיקים אותם. מערכת חינוך מתפקדת צריכה לכלול מדדים שיאפשרו הערכות כנות ושימושיות של מצב החינוך בפועל במדינה, מה מצליח, מה לא והיכן.

חינוך בסיסי טוב יגדיל את המשפך להשכלה הגבוהה – וכאן המקום להתמודד עם החלפת דיסקט נוספת. איננו צריכים עוד אנשים עם תעודות אלא עוד אנשים עם ידע. לפי משרד הכלכלה, על כל שלוש משרות בתחום המחשבים יש פונה אחד. לעומת זאת, לפי המחקר שערכו פרופ' בנימין בנטל ופרופ' דן פלד, היצע בעלי התעודות האקדמיות בתחומים הטכנולוגיים דומה לביקוש. הבעיה אינה מספר הבוגרים אלא העובדה שאיכות הידע של רבים מהם אינה תואמת את הדרישות של משק מודרני.

קומבינות, קיצורי דרך ועשיית חצי עבודה הפכו לשדרה המרכזית של החברה הישראלית. זה לא עובד בעולם תחרותי, המצמצם את מרחב החופש של החפיפניקיות. רוצים תואר? שיהיה אמיתי ולא תעודה שאינה מחייבת לימוד רציני או ידיעת אנגלית. בונים מחלף? עשו זאת כמו שצריך, בלי רמזורים, כדי שהתנועה תזרום באופן חופשי ותקטין פקקים. רוצים תיירים? מה הטעם להשקיע בפרסום יקר בחו"ל כאשר הביוב זורם לים והנחלים מסריחים? רוצים שכר מינימום להגן על החלשים ביותר? אולי כדאי להשקיע באכיפת הקיים במקום בהעלאות אינסופיות שמהם נהנים רק כמחצית מהזכאים בלבד?

אנו גאים ביכולת האלתור שלנו, אך זו מיצתה את עצמה בתור התנהלות לאומית. הכלאת טלאי על טלאי אינה יכולה להיות תחליף לחזון המתווה יעד ולתוכנית מסודרת המראה איך אפשר להגיע אליו. אם רוצים להעלות את המדינה על תוואי כלכלי-חברתי בר קיימא, צריך לעדכן ולהגדיר מחדש את החלום הציוני – ולהגשימו.

חלק ב'

פורסם ב"הארץ" ב-8 ביוני, 2017

ישראל היתה עניה יותר וקטנה יותר בשנים 1960-1966. ההוצאה האזרחית הממוצעת שלה (כלומר, לאחר הפחתת ההוצאה הבטחונית) היתה 24% מהתמ"ג. לשם השוואה, ההוצאה האזרחית

הממוצעת 2005-2014 היתה 36%. אמנם הרבה פחות מממוצע ה-OECD בעשור האחרון, אך כמחצית יותר ממה שהוציאה המדינה כשבנתה בתי חולים ומיטות אשפוז בקצב הגידול הפנומנלי של האוכלוסייה ובנתה והרחיבה אוניברסיטאות מחקר בקצב מהיר עוד יותר.

המייסדים בנו מדינה שבו זמנית סגרה פערים עם המדינות המובילות ובנתה את היסודות לעתיד. שנים לפני מהפכת ההייטק, נבנו תשתיות הידע שאפשרו לישראל לקפוץ מעל מדינות אחרות לאחר פרוץ המהפכה. האתגר היום הוא להביט קדימה ולהתאים את החלום הציוני למאה 21. לישראל הצעירה בעולם מערבי מזדקן, השמיים הם הגבול. התקופה הכלכלית הטובה יחסית מאפשרת בניית היסודות לחברה שתהווה דוגמה לאחרות. דמיינו מדינה שכל החולים בה מקבלים טיפול טוב ומהיר ושכל הילדים מקבלים חינוך יסודי ועל יסודי ברמה המחייבת פתיחת טכניון, מכון ויצמן ועוד אוניברסיטאות מחקר.

החלום הציוני מחייב גם השקעה בתשתיות פיזיות. במדינה כה קטנה, יעד ולפיו כ-90% מהאוכלוסייה יהיו רחוקים לא יותר מ-30 דקות ממקום עבודתם הוא ישים. בניית תשתית תחבורה זמינה, מהירה וזולה תצמצם את העומס בדרכים וגם תגדיל את הפריון, ובאמצעותו את רמת החיים וקצב הצמיחה, שכן העלויות הקשורות להובלה ושינוע יצטמצמו. זהו יעד שגם יגביר את הנגישות של אוכלוסיות חלשות למקומות עבודה בערים ולמורים הגרים בערים ללמד בפריפריה שיהפכו לפרברים, דבר שיצמצם את שיעורי העוני ויחזק את המקפצה של הדור הבא שגר שם לחיים טובים יותר בעתיד. זהו חלום ציוני המגדיל את העוגה של כולנו וגם מבטיח חלקים גדולים יותר מהעוגה למי שהיום אינם קרובים לצלחת. שדרוג משמעותי של התשתיות האנושיות והפיזיות יאפשר מתן שירותים חברתיים טובים יותר בעתיד.

אך היכן מוצאים את המימון להתנעת התהליך ליישום החלום הציוני? על פי הבנק העולמי, היקף הכלכלה השחורה בישראל בשנים 1999-2007 נאמד ב-22% מהתמ"ג (לעומת 9% בארה"ב, למשל). אם המספר הזה נכון גם היום, הרי שמדובר בכלכלה שחורה בהיקף של 270 מיליארד שקל ב-2016 בלבד. אילו היתה מיושמת כאן חובת דיווח ומשקיעים באכיפה כדי להקטין בחצי את הכלכלה השחורה (עדיין מעל לרמה אמריקאית), היה ניתן להגדיל את הכנסות המדינה ממסים בכ-50 מיליארד שקל מדי שנה. זה דומה לכל תקציב החינוך השנתי, שהוא התקציב השני בגודלו, אחרי הבטחון. כפי שחברת "דרך ארץ" חיסלה בתוך שנה את ניסיונות ההתחמקות וההונאה שהמוח הישראלי המציא כדי להימנע מתשלום האגרה בכביש 6 (שאכן גבוהה מדי), גם המדינה יכולה להחליט לעשות סדר בתרבות הי"עם קבלה, או בלי קבלה? המעוותת לחלוטין את חלוקת הנטל. בחלום הציוני, כל אחד ייתן כאן כתף לפי יכולתו, ללא פטור למיוחסים או מנוולים.

הגדלת העוגה היא קריטית, אך זהו רק חלק מהדרך להשגת המשאבים הדרושים להגשמת החלום הציוני. נדרש שינוי מהותי בעדיפויות הלאומיות. כדי לשנות אותן, צריכים קודם לדעת מה הן. בהעדר שקיפות תקציבית המאפשרת לדעת מי מקבל וכמה, מדובר בחושך שבו אינטרסים צרים וסקטורליים – חלקם סופניים בהיבט הלאומי – יכולים לעשות ככל העולה על רוחם על חשבון הכלל. העיקרון של החלום הציוני פשוט למדי: בניית תשתיות שישרתו את כולנו – בטחון, חינוך, בריאות, תחבורה, מים וכד' – ובניית רשת בטחון כלכלית שתדאג לכל מי שנפלט זמנית ממעגל העבודה או שבראותו אינה מאפשרת רמת חיים נאותה. כל היתר הוא בגדר מותרות שאפשר להתדיין על מימון רק אחרי שיובטחו כללי היסוד של החלום.

חלק ג'

פורסם ב"הארץ" ב-19 ביוני, 2017

הגיעה העת להשאיר מאחור את הסיסמאות החלולות והתיוגים המקבעים שמונעים מהחלום הציוני לפרוש כנפיים ולהתרומם. הרבגוניות האתנית, התרבותית והדתית תורמת ליחודיות וליתרונה היחסי של ישראל בזירה הבינלאומית בכל הקשור לחשיבה מקורית ולא-שגרתית. במקום לתעל את הייחודיות הזאת לבניית הביחד הישראלי, קריירות פוליטיות רבות מתבססות על ניצול ההבדלים כדי להרחיק ולהפריד.

במקרים רבים מדי, פערים עדתיים ודתיים נוצרו בגלל גזענות ואפליה, תופעות שטרם נמחקו כליל. אך שבעה עשורים אחרי קום המדינה, הגיעה העת להכניס את התיוגים של מזרחי ואשכנזי לספרי ההיסטוריה ולהשאירם שם. אנחנו ישראלים, וטוב שאנו מתחננים אלה עם אלה. הגורם העיקרי שמנציח

פערים במאה ה-21 הוא פערים בהשכלה – ובוזה ניתן לטפל. הקשר ההדוק בין השכלת הורים להישגים לימודיים של הילדים מהווה כשל שוק שמדינה יכולה להקטין על ידי שינוע משאבים לילדים שהוריהם בעלי השכלה נמוכה.

הגבלת המורכבות של כלכלות לסיסמאות מצרה חשיבה ואינה מסייעת לטיפול שורש בבעיות. שוק חופשי אינו מושג נרדף לגיוגל. היד הנעלמה מאפשרת להגיע למחוזות שבעבר רק חלמנו עליהם, אך היא אינה מסוגלת לפתור את כל אתגרי החברה. תשתיות ושירותים המשרתים את הכלל, המחברים ומספקים שוויון הזדמנויות, המטפלים ומסייעים בזמן משבר, הם תחומים שבהם נדרשת ראייה אסטרטגית וביצוע ברמה של מדינה.

שיוכים כגון ימין ושמאל מיושנים ומגבירים מחנאות במקום לעודד ראייה חופשית ועניינית. אין לאף מחנה בלעדיות על הצדק, התבונה או על עדכון החלום הציוני למאה הנוכחית. ממשלות בישראל מעדיפות חיבורים עם הקיצון במקום על בסיס המשותף – שיש לו עדיין רוב בישראל. מהבחירות האחרונות קיבלנו את הקואליציה הנוכחית. אך אם הליכוד היה בוחר בעבודה, יש עתיד וכולנו, חיבור הכולל כמעט שני שלישים מהכנסת, הממשלה היתה יכולה להגשים את החלום הציוני – אילו היתה שמה אותו כיעדה המרכזי.

במקום זאת, כל צד מנצל את ההזדמנות, כשזו ניתנת לו, לבחור בכיוונים שממשכנים את עתיד המדינה. כדי לא לשבת עם הצד השני, נח לבחור במפלגות חרדיות המתעקשות למנוע מילדיהן זכות יסוד של השכלה בסיסית שהיתה מאפשרת להם להתמודד במשק מודרני ותחרותי.

פיל נוסף בחדר שמונע הגשמת החלום הציוני הם השטחים. לא מדובר רק בהפניית משאבים עצומים לשם מהחברה כולה במשך עשורים. בעידן של טילים, ישוב אזרחים בתוך אוכלוסיה עוינת אינו מספק הגנה אלא שותה משאבים בטחוניים להגנה על המתנחלים מפני סביבתם.

בעולם שבו יהודים ומוסלמים מוכנים לחיות במדינות דמוקרטיות עם צלבים על דגלם ונצרות כדתם הרשמית, גם ליהודים מותר שיהיה בית דמוקרטי משלהם. אך היהדות אינה נחלתו הפרטית של אף זרם. לכל יהודי בארץ מגיע החופש לקבוע לעצמו את מידת המעורבות של הדת בחייו. עם המיעוט הערבי במדינה יש לבנות את העתיד המשותף שלנו כאן. מבט אחד על השכונה מסביב מספיק כדי להבין את החלופות.

בסופו של יום, לא מדובר בחלום ציוני אלא בחלום שיציל את המפעל הציוני. העתיד יחייב הכנה אחרת מכל מה שידענו עד היום. זה יהיה עולם שבו תוגבר הניידות של סחורות, הון – ואנשים. עתידה של ישראל תלוי בכך שהילדים והנכדים המשכילים שלנו ירצו להישאר כאן ושיהיה להם עם מי לעבוד ולחלוק בנטל – ועם מי להרגיש שותפות לדרך.